

Asllan Pushka *

IZVLEČEK

UDK 911.6:338.45(497.115)

Članek osvetljuje nekatere značilnosti ekonomskogeografskih regij, posebno tistih, ki jih oblikuje industrija. Z analizo stopnje industrializacije je avtor za SAP Kosovo ugotovil tri regije.

ABSTRACT

UDC 911.6:338.45(497.115)

THE INFLUENCE OF INDUSTRY ON FORMATION OF REGIONS -
CASE OF SAP KOSOVA

Some characteristics of economic regions are described especially of those that are created by industry. The analyse of degree of industrialization in the SAP of Kosovo have defined three regions.

Regija obuhvata odredjeni prostor gde se najveći broj obelježja medjusobno znatno do visoko podudaraju. Znači, unutar jedne regije postiže se najbolja kombinacija obelježja odnosno kombinacija sa najnižom varijancom izmedju obelježji.

U zavisnosti od karaktera obelježja koje se uzimaju u razmatranje, mogu se odrediti različite regije. Medjutim, cilj odredjivanja regija nije svrha za sebe, već srećno uklapanje prirodnih i društveno-ekonomskih objekata i elemenata u datom prostoru i vremenu.

Kod regije, važno je razlikovati skelet prostora (Pjanić, 1972), koji je dugoročan i ono što na njemu uzrasta. Skelet prostora čine priredni objekti (reljefni, hidrografski idr.), a ono što ljudi "nakaleme" u prostoru nazivano sadržajem regije.

Odredjivanje raznovrsnih regija na osnovu raznih kriterija i naučnih disciplina više stvara probleme nego što koristi regionalnom razvoju. S pravom je autor A. Nydegger konstatirao da svi znaju šta je region, ali ne mogu tačno da ga definišu (Piha, 1973).

* Dr., izr. prof., Odsek za geografiju, Prirodno-matematički fakultet, 38000 Priština, M. Tita b.b.

Teorija i praksa poznaje različite vrste regiona, zavisno od kriterija (po veličini, geografski, ekonomsko-socijalni, funkcionalni) za njihovo odredjivanje ili svrhe za koju treba da služi. Tako se pojavljuju: prirodni region, ekonomski, socijalni, administrativni, gradski, homogeni, razvojni isl. (Piha, 1973).

Ako odredjivanje regiona treba da služi društveno-ekonomskom razvoju, to je i jeste glavni cilj, onda on treba da obuhvata dovoljno veliki prostor za ekonomski i socijalni razvoj i dovoljno mali da se oseća kao zajednica (Piha, 1973).

Medjutim, veličina regiona menja se u zavisnosti od stepena razvoja odnosno od mogućnosti komuniciranja, tj. granice regije odredjuju minimalni investicioni i privredni troškovi te racionalna integracija privrede i infrastrukture. Step en razvoja saobraćaja, koji treba regiju funkcionalno da povezuje u toku dana, odredjuje granicu regije. I kako se on menja, razvija, smanjuje troškove transporta roba, ljudi i ideja, tako se menjaju i granice regije. Optimum veličine regije treba biti u korelaciji sa optimumom troškova transporta za dovoz i odvoz robe i radne snage unutar regije. Osim toga veličina regiona stoji u vezi sa: prirodnim uslovima, mrežom infrastrukture, teritorijalnom strukturom, stepenom opšte razvijenosti regije i zemlje, gustoćom naseljenosti i mrežom naselja (Region. p. plan., 1967).

U regiji koja služi planerskim potrebama, treba da se uzajamno prepliću geografski, ekonomski i socijalni faktori, koji se u toj medjuzavisnosti mogu procenjivati (Mumford, 1938). Regija po urbanistima je bazična osnovna činjenica u čovekovom životu, odnosno ona je sfera kulturnog uticaja, centar ekonomske aktivnosti, implicitna geografska činjenica (Pjanić, 1972).

Prirodna osnova svojom strukturom objekata i resursa pomaže stvaranje privredne strukture, u zavisnosti od stepena razvijenosti. U tom sklopu industrija ima veliki uticaj. Korišćenjem i preradom postojećih sirovina stvara se odredjena struktura industrije a time i privrede.

Neke delatnosti koje imaju površinsko rasprostranjenje homogeniziraju regiju (kao poljoprivreda, nešto manje turizam idr.), dok druge delatnosti, koje se koncentriraju u pojedinim mestima (naseljima) deluju polarizirajuće. Njihove koncentrirajuće dejstvo u vezi je sa predmetom i organizacijom rada, te razvojem tehnike i tehnologije.

Prema tome, dali su regije homogene ili polarizovane, zavisi od privredne strukture, regionalne politike, zatim od razmeštaja prirodnih resursa i mreže naselja.

Ekonomske se zakonitosti materjalizuju u prostoru odnosno regionu u dva vida, i to kao opšte važeće ekonomske zakonitosti i specifični ekonomski zakoni (Pjanić, 1972).

Opšti ekonomski zakoni koji utiču na prostorni razmeštaj grana, sektora i radnih organizacija unutar i između regija su (Pushka, 1986):

1. Zakon jedinstva i suprotnosti produkcionih snaga i odnosa,
2. zakon raspodele društvenog rada po delatnostima i privrednim granama,
3. zakon vrednosti,
4. zakon produkcije i reprodukcije materjalnih dobara,
5. zakon ponude i potražnje,
6. zakon najamnine,
7. zakon profita,
8. zakon rente,
9. zakon cikličnih kriza hiperprodukcije idr.

Njihov uticaj u prostoru zavisi i od političkog sistema sa kojim je u vezi ekonomska i regionalna politika razvoja.

Specifični ekonomski zakoni u regionalnom razvoju jesu:

1. Zakon polova rasta; 2. Zakon sektora i regiona i 3. Zakon centra i osovine razvoja (Pjanić, 1972).

Poznati francuski ekonomista F. Perroux (1969 godine) istakao je da se "rast ne pojavljuje svuda u isto vreme, on se ispoljava u tačkama ili polovima rasta, sa različitim intenzitetom; on se širi različitim putevima i ima različite konačne efekte za celokupnu ekonomiju" (Perroux, 1969).

Polovi rasta stvaraju se i razvijaju pod uticajem vodećih industrijskih grana, koje svojom aktivnošću stvaraju, povećavaju aktivnosti drugih industrijskih grana, bilo u svojstvu snabdevača bilo u svojstvu potrošača roba i usluga (Pjanić, 1972), kako će se razviti polovi rasta, zavisi od vrste industrije, njene razgranate strukture, mogućnosti njenog razvoja idr.

Osim industrije, drugi mogući pol razvoja jeste infrastruktura, a kao treći pol je turizam, mada neki jugoslovenski autori smatraju da turizam zbog svoje sezonske aktivnosti ne može se smatrati kao pol, već kao dopunska razvojna delatnost. Smatra se, da turizam više homogenizira nego što polarizira regiju (Pjanić, 1972).

Dosadašnja praksa i teorija ekonomskog razvoja pokazuju da je tradicionalna industrija (tekstilna i prehrambena) kratkotrajnog efekta. Čak i teška industrija sama ne može dugo da deluje u razvoju pola ili osovine razvoja, već skupa sa drugim granama i aktivnostima. Teška industrija sa preradivačkim granama može da utiče na stvaranje i razvoj bilo aktivnog, potencijalnog ili sporednog pola rasta.

SAP Kosovo, do skora ekonomski dosta homogena celina, sa razvojem industrije i ostalih delatnosti polako se diferencira. Prema podacima iz 1961. godine, 15 opština (ili 68,2 % njih) bile su ne industrijalizirane, a 7 njih slabo industrijalizirane.* Od slabo industrijaliziranih njih 6 je bilo u istočnom delu Kosova, osim Djakovice, gde se počela razvijati

* Podela opština na ne, slabo, umereno, jače i izrazito industrijalizirane, izvršena na osnovu klasifikacije koju je izvršio Igor Vrišer za katastarske opštine Slovenije (Vrišer, 1977).

industrija na iskorišćavanje mineralnih sirovina; olova, cinka, uglja, krečnjaka, laporaca isl., kao: Leposavić, T. Mitrovica, Vučitrn, Priština, Liplane, Kačanik.

Nakon deset godina povećava se broj slabo industrijaliziranih opština na 10 (ili 45,5 %) a jedna opština prelazi u grupu umerene industrijaliziranih opština (sadašnja Titova Mitrovica). Broj ne industrijaliziranih opština smanjuje se na 11 njih (ili 50 %). Do 1971. godine diferenciraju se opštine-regionalni centri (T. Mitrovica, Priština, Uroševac, Gnjilane, Prizren, Djakovica i Peć), u kojima se koncentrira 78,5 % ukupnog aktivnog stanovništva u industriji i rudarstvu (52,2 % stanovništva). Opštine, koje nisu regionalni centri a pripadaju grupi slabo industrijaliziranih su: Vučitrn, Kačanik, Leposavić i Liplane.

Kako su se razvili više opštinski centri nego opštine, to je i broj umerene industrijaliziranih centara veći (Djakovica, Kačanik, T. Mitrovica i Prizren), dok je broj slabo industrijaliziranih centara podjednak broju opština (10 njih).

Tabela 1: Opštine prema stepenu industrijalizacije

	Ne industrijalizirane manje od 7,5 % aktiv. st. u indus. i rudarstvu	Slabo ind. od 7,6 do 25,0 %	Umerene ind. od 25,1,1-42,5 %
1961. g.	Vi, Gl, Gnj, De, Dr, Is, Kl, Kam, Orah, Pe, Pod, Priz, Šer, Su, Ur.	Vuč, Djak, Kač, T. M, Lep, Lip, Pri.	-
1971. g.	Vi, Gl, De, Dr, Is, Kl, Kam, Orah, Pod, Sr, Su.	Vuč, Gnj, Djak, Kač, Lep, Lip, Pe, Pz, Pr, Ur.	T. M.
1981. g.	Vi, Vu, Gl, De, Dr, Is, Kl, Pe, Sr.	Gnj, Kam, Le, Li, Or, Pe, Pz, Su, Ur.	Dja, Kač, T. M., Pr.

SAP Kosovo kao celina 1961 godine bila je ne industrijalizirana regija sa svega 6,8 % aktivnog stanovništva u industriji i rudarstvu, a 1971 godine pripala tipu slabo industrijaliziranih regija sa 11,7 % odnosno

17,6 %* zaposlenih u industriji i rudarstvu u odnosu na aktivno stanovništvo.

Po klasifikaciji taksonomskih jedinica koja se primenjuje u Sovjetskom Savezu, kao industrijska mesta (punktovi)** mogu se smatrati relativno mladji industrijski punktovi, koji su se razvili kao potencijalni ili izvedeni polovi rasta (Leposavić, Srbica, Glogovac, Klina, Orahovac, Suva Reka, Dečani idr.), čija je uloga iskorištavanje prirodnih i ljudskih resursa i prostorno širenje procesa industrijalizacije i pratećih socio-ekonomskih pojava. Industrijska čvorišta nalaze se u procesu razvoja u regionalnim centrima i oko njih. Do njihovog potpunog nastanka doći će sa njihovim kompletiranjem u tehno-ekonomske celine. Mada o industriskim regijama*** u pravom smislu reči u primeru Kosova ne možemo govoriti, ipak se u dosadašnjem stepenu razvoja naziru izvesna regionalna okupljanja na osnovu prirodnih, energetskih i izvora radne snage.

Mineralno bogatstvo Kosova**** i njen geografski razmeštaj uticali su na dosadašnji privredni razvoj i gransko opredeljenje od značaja za celu zemlju. U početnom stadijumu razvoja (50-tih godina) granska struktura industrije je bila jednostavna, jer od celokupnog broja zaposlenih

* Mada po popisu 1981. g. nema podataka o broju aktivnog stanovništva po delatnostima (na nivou opština) mi smo koristili broj zaposlenih u industriji i rudarstvu u odnosu na ukupno aktivno stanovništvo.

** Industrijsko mesto (punkt) smatra se grupacija preduzeća unutar jednog grada, a industrijske čvorište-centar smatra se grad odnosno 2 ili više gradova i gradova satelita u kojima su industrijska preduzeća sjedinjena na osnovu jedinstvenog saobraćajnog položaja, sirovinske i energetske baze i uzajamnim proizvodno-tehnološkim vezama.

*** Industrijska regija (integralna ili granska) predstavlja proizvodno-prostornu zajednicu sa izraženom industrijskom strukturom i specijalizacijom na osnovu jedne razvijene i razgranate industrijske grane ili integracije više industrijskih grana.

**** Prema ekonomskoj proceni P. Radičevića 1974. godine ugalj učestvuje sa 30 %, metali 63 % i nemetali 7 % od ukupne vrednosti mineralnog bogatstva Kosova (Radičević, 1975).

u industriji i rudarstvo obojena metalurgija imala je dominantno mesto sa 49,6 % svih zaposlenih (Pushka, 1980). Ova grana zajedno sa industrijom gradjevinskog materijala (12,7 %), proizvodnjom uglja (12,4 %), nemetala (6,3 %), duvana (5,5 %), drva (5,1 %) i tekstila (4,0 %) imala 95,6 % od svih zaposlenih u industriji i rudarstvo Kosova.

Sedamdesetih godina u strukturi industrijskih grana uvode se još: metalna, elektro industrija, industrija papira, kože i obuće, gume, prehrambene itd. Od 16 zastupljenih grana po broju zaposlenih najprisutnije su: obojena metalurgija (25,8 %), tekstilna (17,5 %), proizvodnja uglja (13,3 %), metalna (6,5 %), gradjevinskog materijala (5,7 %), prehrambena (5,0 %) i drvna industrija (4,8 %). Ovih sedam industrijskih grana 1970. g. učestvovala su sa 78,6 % svih zaposlenih u industriji i rudarstvu Kosova.

Kasniji razvoj industrije doveo je do deverzifikacije granske strukture. Medjutim po podacima od 1983. g. u granskoj strukturi preovladjuje osam grana (74,8 % svih zaposlenih u industriji i rudarstvo Kosova). Najzastupljene su: tekstilna industrija (15,4 %), obojena metalurgija (14,1 %), metalna i mašinska (10,4 %), prehrambena (7,8 %), proizvodnja i prerada uglja (7,7 %), industrija gradjevinskog materijala (6,9 %) i proizvodnja sa distribucijom električne energije (6,6 %).

U razvoju i razmeštaju industrije Kosova utvrdili smo neke pravilnosti, kao što su:

- što je manji urbani centar opštine, manji je i broj zaposlenih u industriji,
- što je manji broj zaposlenih u industriji uglavnom preovladjuje jedna ili dve industrijske grane,
- što je manji industrijski centar, više je orijentiran na vlastite sirovine,
- što je noviji industrijski razvoj, te je više baziran na lokalnu sirovinsku bazu, i

- što je neki centar veći i stariji u industrijskom razvoju, te je industrija raznovrsnija i bazira se na veći broj faktora lokacije (Pushka, 1984).

Na Kosovu 1983. g., na osnovu jedne aproksimativne ocene 50,9 % ukupno zaposlenih u industriji nalazi se u granama, koje se zasnivaju na osnovu vlastitih sirovina (u neposrednoj blizini i unutar Kosova).

Metodom standardne devijacije vrednosti učešća industrijskih grana po opštinama utvrdili smo industrijske grane, koje su razvijene iznad preseka date opštine. Grupiranjem sličnih i bližih grana po opštinama došli smo do industrijskih regiona. Na ovaj način uspeli smo diferencirati tri odnosno četiri regije:

1. severno Kosovska industrijska regija,
2. južno Kosovska industrijska regija,
3. Dukadjinska-Metohijska industrijska regija.

Treća industrijska regija mogla bi se podeliti na severnu i južnu Dukadjinsku-Metohijsku industrijsku regiju, mada imaju dosta zajedničkih elemenata.

Severnoj Kosovskoj industrijskoj regiji pripada 7 opština: Leposavić, T. Mitrovica, Vučitrn, Priština, Podujevo, Srbica i Glogovac. U ovoj regiji iznad proseka (znatno, izrazito i vrlo izrazito) razvijene su: obojena metalurgija, proizvodnja i prerada uglja, proizvodnja električne energije, tekstilna industrija, grafička i industrija građevinskog materijala. Pomenute grane ove regije učestvuju sa više od 75 % od ukupnog broja zaposlenih odnosnih grana na nivou Pokrajine. Najkarakteristične grane ove regije su: obojena metalurgija, energetika, hemijska i građevinskog materijala. Učešće ostalih grana je ispod proseka i opštine i Pokrajine. Između strukture industrijskih grana severne i južne Kosovske regije dobijena je slaba negativna korelacija, što znači da se ove dve regije po strukturi industrijskih grana razlikuju.

Južnoj Kosovskoj industrijskoj regiji pripadaju sledeće opštine: Liplane, Uroševac, Kačnik, Vitina, Gnjilane i Kamenica. Karakteristične industrijske grane ove regije su: industrija nemetala, drvena, tekstilna, prehrambena, duvanska industrija, industrija građevinskog materijala i crna metalurgija. Tako npr. industrija nemetala ove regije učestvuje sa 94,6 % u ukupnom broju zaposlenih ove industrije Pokrajine, industrija papira sa 75,3 %, duvanska 68,6 %, drvena 47,5 %, građevinskog materijala 44,3 % i crna metalurgija sa 42,3 %. Preradivačke akumulativne industrijske grane (metalna, mašinska, elektro, hemijska industrija) su manje zastupljene. U Uroševcu znatno su razvijene crna metalurgija (šavne cevi), zatim drvena i prehrambena industrija, u Gnjilanu tekstilna i duvanska, u Kačaniku građevinskog materijala, a u Kamenici i Liplanu industrija nemetala.

Dukadjinska (Metohijska) industrijska regija obuhvata 9 opština: Peć, Istok, Klinu, Dečane, Djakovicu, Prizren, Orahovac, Suvu Reku i Dragaš. U ovoj regiji najkarakteristične grane su: metalna, elektro i hemijska industrija, zatim tekstilna, kože i obuće, gume i prehrambena industrija. Peć je poznat po metalnoj industriji, te industriji kože i obuće i prehrambenoj industriji. Djakovica po tekstilnoj i metalnoj industriji, Prizren po hemijskoj, tekstilnoj i industriji obuće. Suva Reka se specijalizirala za industriju gume i prehrambenu, Orahovac po hemijskoj i prehrambenoj, Dragaš po tekstilnoj, Dečane i Istok po drvnoj industriji, a Klina po izvadjenju boksita. U ovoj regiji iznad 50 % ukupno zaposlenih u industriji Kosova, zastupljena su: metalna (57 %), hemijska (62,4 %), tekstilna industrija (63,1 %), industrija kože i obuće (100 %), gume (85 %) i prehrambena industrija sa 46,4 %.

Osim prehrambene i drvne industrije koje imaju sirovinsku osnovu u svojoj regiji i na Kosovu, ostale grane uvoze sirovinu iz ostalih delova zemlje i inozemstva. Takodjer električna industrija iz Peći, metalna iz Prizrena, te tekstilna i farmaceutska osiguravaju sirovine iz Kosova i izvan nje.

Specifične grane severnog dela ove regije bile bi: drvna, elektro industrija, metalna industrija, a za južni deo; hemijska, industrija gume, farmaceutska. Zajedničke grane su: prehrambena, duvanska, tekstilna i kože i obuće.

U buduće treba očekivati dalju specijalizaciju u nosećim industrijskim granama ali i jaču kooperaciju između centara regija i između regija. Dosadašnja struktura industrije Kosova nije dala najbolje rezultate kako u pogledu akumulacije kapitala tako i zaposlenosti. Učešće industrije u ukupnom broju zaposlenih Kosova već duže vreme ne prelazi vrednost od 35 %, dok učešće u stvorenom nacionalnom dohodku ne prelazi vrednost 40 %. To je indikacija da treba nastojati da se menja dosadašnja struktura industrije, orijentacijom na akumulativne i radne intenzivne industrijske grane. Novim programima treba nastojati da se zaokružuju tehnološko-ekonomske celine.

Tabela 2: Struktura zaposlenih po industrijskim granama u regijama 1983. godine

Industrijske grane	Severno Kosovska ind. regija		Južno Kosovska ind. regija		Dukadjinska- (Metohijska) ind. regija	
	%	učešće u SAP Kos. %	%	učešće u SAP Kos. %	%	učešće u SAP Kos. %
1	2	3	4	5	6	7
UKUPNO	100	45,5	100	18,8	100	35,7
Proizvodnja i distribuc. el. energije	11	77,1	1,7	5,1	3,2	17,8
Proizv. i prerada uglja	16	96,8	1,3	3,2	-	-
Crna metalurgija	5	57,7	8,1	42,3	-	-
Obojena metalurg.	29	95,8	-	-	1,9	5,0
Indus. nemetala	0,3	5,4	14,2	94,6	-	-
Metalo preradljiv. industrija	6,0	27,1	8,6	15,9	16,3	57,0
Elektro industr.	4,2	46,4	2,1	9,7	5,1	43,9
Hemijska ind.	4,4	34,7	0,9	2,9	10,1	62,4

1	2	3	4	5	6	7
Ind. gradj. materijala	5,2	34,5	16,0	44,3	4,0	21,3
Drvena industr.	1,9	20,8	10,7	47,5	3,8	31,7
Industr. papira	0,7	19,9	6,2	75,3	0,2	4,8
Tekstilna industr.	6,7	20,1	13,4	16,7	26,7	63,1
Indus. kože i obuće	-	-	-	-	10,5	100,0
Industr. gume	0,8	14,8	-	-	5,7	85,0
Prehrambena ind.	5,1	30,5	9,3	23,1	9,9	46,4
Duvanska industr.	0,3	6,2	6,8	68,6	1,3	25,2
Grafička industr.	4,6	79,0	0,6	4,7	1,0	16,3
Proizv. raznovrsnih proizvoda	-	-	-	-	0,1	100,0

Literatura :

- Mumford, L., 1938, The culture of cities. New York.
- Perroux, F., 1969, L'économie du XXe siècle. Paris.
- Piha, B., 1973, Prostorno planiranje. Beograd.
- Pjanić, L., 1972, Prostorna ekonomija. Beograd.
- Pushka, A., 1980, Industrializacija Kosova kao inovacioni proces. Geographica Slovenica 10, IGU, Ljubljana, s. 237-250.
- Pushka, A., 1984, Prirodni resursi i teritorijalna podela rada u SAP Kosovo, Jugoslovenski simpozij, Priština.
- Pushka, A., 1986, Lokacioni i aktivitetevi primare, rukopis, Priština, prema radu B. Jovanovića, 1978, Ekonomske zakonitosti, Ekonomia, Priština.
- Radičević, P., 1975, Mineralna sirovinna baza SAP Kosova kao faktor privrednog razvoja i njena kompleksna geološko-ekonomska ocena. Beograd.
- Regionalno prostorno planiranje, publikacije OUN, prevod SZU, Beograd, 1967.
- Vrišer, I., 1977, Industrializacija Slovenije. Ljubljana.
- Žikić, J., 1986, Lokacija industrije. Rukopis.

THE INFLUENCE OF INDUSTRY ON FORMATION OF REGIONS -
CASE OF S A P KOSOVA

The paper presents some explanations about the notion of the region, about the criterions, the types of regions, as well as about the influence of road communications for the differentiation of an area.

In the formation of region and its differentiation, a certain influence has industry, respectively its branches, that define some industrial central places. Industry with some other activities and infrastructure creates conditions to increase techno-economic entities, gradually into regions.

In the example of SAP of Kosova, with the development of industry, based on human and natural resources, there are distinguished three industrial regions: the Northern part of Kosova, the Southern part of Kosova, and Dukagjin Plaine. Each of these regions has characteristics of industrial less developed zones.

ZAPOSLENI U INDUSTRIJI KOSOVA 1983 GODINE

